

Justyna JAWOREK

Uniwersytet Przyrodniczy
Wydział Inżynierii Kształtowania Środowiska i Geodezji
Wrocław, Polska
e-mail: justyna@corkfon.com.pl

ROLA SPOŁECZEŃSTWA W OCHRONIE I ZARZĄDZANIU KRAJOBRAZEM NA PRZYKŁADZIE CAERLAVEROCK I LANGHOLM AND NEWCASTLETON HILLS W POŁUDNIOWEJ SZKOCJI

słowa kluczowe: południowa Szkocja, ochrona krajobrazu, partycypacja społeczna, zarządzanie

WSTĘP

Na przestrzeni ostatnich lat przekształcenia krajobrazu uległy znacznemu przyspieszeniu na skutek zmian zachodzących w gospodarowaniu terenami rolniczymi. Proces ten przebiega w dwóch przeciwnych kierunkach: z jednej strony niektóre obszary użytkowane są coraz intensywniej, podczas gdy inne zostają porzucane i marginalizowane (Antrop, 2005). W efekcie zmienia się nie tylko morfologia i struktura krajobrazu, ale także jego tożsamość, co przez wiele osób postrzegane jest jako zagrożenie dla jakości otaczającej ich przestrzeni.

Wobec tego konieczne jest określenie nowych perspektyw dla rozwoju krajobrazu kulturowego i wypracowanie strategii jego ochrony i zarządzania (Schenk, Weizenegger, 2006). Nie chodzi tutaj jednak tylko o zachowanie poszczególnych elementów dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego oraz wyznaczanie kolejnych stref ochrony, ale przede wszystkim o zrównoważone korzystanie z zasobów środowiska, które pozwoli na trwały rozwój krajobrazu kulturowego (Jong, 1998).

Ważny przełom w toczącej się od wielu lat dyskusji na temat możliwości ochrony krajobrazu nastąpił w 2000 r. wraz z uchwaleniem przez Radę Europy „Europejskiej Konwencji Krajobrazowej”, którą Polska ratyfikowała w 2004 r. W dokumencie tym zwraca się szczególną uwagę na potrzebę organizowania współpracy europejskiej w celu skuteczniejszej ochrony, gospodarowania i planowania krajobrazu. Jednym

z narzędzi, który ma przyczynić się do realizacji tego zadania, jest „(...) podnoszenie świadomości społeczeństwa obywatelskiego, organizacji prywatnych i organów publicznych w zakresie wartości krajobrazów, ich roli i wprowadzanych w nich zmian” (*Rada Europy...*, 2000). Edukacja i wiedza jest traktowana, zatem jako ważny czynnik, dzięki któremu możliwa będzie współpraca różnych grup społecznych przy opracowywaniu planów ochrony i zarządzania krajobrazem. Cenne doświadczenia w tym zakresie wnoszą zrealizowane dotychczas w wielu krajach europejskich projekty na rzecz ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, które wspierane były przez programy wspólnotowe w ramach polityki rolnej UE.

Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie dwóch wybranych przedsięwzięć z południowej Szkocji, ilustrujących proces partycypacji społecznej w procesie zarządzania wielofunkcyjnymi obszarami. W obu przypadkach szeroki udział mieszkańców, a także współpraca z naukowcami i wolontariuszami z całej Europy, przyczyniły się do skuteczniejszej ochrony krajobrazu.

Podjęte w artykule rozważania są efektem obserwacji i udziału autorki w projekcie pt. „A young person’s approach to the cultural heritage of the south of Scotland”, stanowiącym część szerszego przedsięwzięcia „Euro-Mediterranean” zrealizowanego w ramach GEC (Grouping of European Campuses). Udział w tym projekcie umożliwił autorce bliższe poznanie problemów związanych z gospodarowaniem wielofunkcyjnymi obszarami wzgórz Langholm i Newcastleton oraz rezerwatu Caerlaverock.

„THE MOORLAND PROJECT”

Jednym z przykładów szerokiej współpracy na rzecz ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego był „The Moorland Project” zrealizowany z inicjatywy lokalnej organizacji Langholm Initiative, a także właścicieli wrzosowisk The Buccleuch Estates Ltd, wspierany przez m.in. Scottish Natural Heritage i program wspólnotowy Leader Plus. Celem podjętego projektu była przede wszystkim szeroka promocja wrzosowisk położonych na obszarze Langholm i Newcastleton Hills. Ponadto przedsięwzięcie to miało uświadomić mieszkańcom, jak ważną rolę w ochronie bioróżnorodności wzgórz może odegrać właściwe użytkowanie terenu. Było to bardzo ważne zadanie, ponieważ wrzosowiska nadal pełnią funkcje gospodarcze, m.in. istnieje tutaj pasterstwo, rozwija się turystyka, ponadto jest to także teren polowań na pardwy.

WZGÓRZA LANGHOLM I NEWCASTLETON

Wzgórza Langholm i Newcastleton są jednym z nielicznie zachowanych do dziś rozległych obszarów wrzosowisk w południowej Szkocji. Stanowią one przykład wyjątkowego krajobrazu kulturowego, który powstał w efekcie intensywnej gospodarki człowieka, powadzonej tutaj od tysięcy lat. Zachowane do dziś prehistoryczne ślady

osadnictwa, a także średniowieczne zagrody i szałas pasterskie oraz liczne ruiny zamków są świadectwem szczególnej roli człowieka w kształtowaniu krajobrazu wrzosowisk. Prócz ważnego dziedzictwa kulturowego z obszarem tym związane są specyficzne przestrzenie życiowe i kombinacje gatunków przystosowane do określonych, często tradycyjnych form gospodarki człowieka.

Fot. 1. Wrzosowiska. Widok ze szczytu Whita Hill. Moorland (fot. J. Jaworek).

Photo 1. A view from the top of Whita Hill (photo by J. Jaworek).

W efekcie powstały tutaj różnorodne zbiorowiska roślinne (zbiorowiska trawiaste, wrzosowisk suchych i mokrych, czy torfowisk), które stanowią ważne siedliska dla wielu gatunków zwierząt, a w szczególności ptaków. Do najcenniejszych, które spotkać można na tym terenie należą m.in. błotniak zbożowy, pardwa szkocka i kulik wielki. Z tego powodu obszar ten został desygnowany jako Site of Special Scientific Interest (SSSI) i Special Protection Area (SPA).

ZARZĄDZANIE KRAJOBRAZEM

Wrzosowiska są bardzo wrażliwym ekosystemem i trudnym do zarządzania. W ciągu ostatniego wieku (w latach 1940-1980) na skutek intensywnej gospodarki rolnej i leśnej prawie ¼ szkockich wrzosowisk zniknęła. Nadal istnieje zagrożenie, że w ciągu następnych lat kolejne z nich mogą zubożeć i przekształcić się w ekosystemy trawiaste (*Scotland's Moorland Forum...*, 2007). Z tego powodu podejmowane są próby znalezienia rozwiązań pozwalających na zachowanie wartości przyrodniczych i kulturowych krajobrazu przy jednoczesnym zapewnieniu długotrwałych korzyści gospodarce i lokalnej społeczności.

Podjęty w Langholm projekt był odpowiedzią na potrzebę ochrony wrzosowisk, a nadrzędnym jego celem stało się włączenie w cały proces mieszkańców oraz organizacje społeczne i naukowe. W ramach projektu powstały liczne grupy wolontariuszy, dzięki czemu możliwe było równoczesne prowadzenie szeregu różnych działań.

Szczególną rolę odegrała tutaj grupa ekspertów stale współpracująca z właścicielami wzgórz, odpowiedzialna za regenerowanie i odtwarzanie wrzosów poprzez m.in. rotacyjne wypalanie krzewinek, selektywną eliminację i wycinanie konkurencyjnych dla nich roślin, a także kontrolę wypasu zwierząt. Dzięki tym działaniom

możliwe było utrzymanie charakterystycznej mozaiki wrzosowisk, składającej się z krzewinek w różnym wieku, stanowiących zarówno pokarm i schronienie dla zwierząt, jak i miejsca lęgowe dla wielu gatunków ptaków. Równolegle powstała grupa lokalnych ornitologów monitorująca liczebność ptaków drapieżnych (błotniak zbożowy) i ptaków ważnych gospodarczo (pardwy). Ponadto wyznaczono osoby odpowiedzialne za poprawę dostępności oraz oznakowanie poszczególnych szlaków turystycznych. Dodatkowe możliwości bliższego poznania wzgórz Langholm i Newcastleton zapewnia interaktywna strona internetowa, gdzie zamieszczono informacje na temat walorów kulturowych i przyrodniczych wrzosowisk, metod zarządzania wrzosowiskami oraz danych dotyczących ochrony błotniaka zbożowego.

Rezultatem, tak szeroko zakrojonego przedsięwzięcia było wyróżnienie i wpisane „The Moorland Project” na listę finalistów konkursu *Leader Plus Award*. Warto tutaj podkreślić, że projekt przyczynił się nie tylko do skuteczniejszej ochrony obszaru wrzosowisk, ale stał się także impulsem dla nowych społecznych inicjatyw.

W 2007 r. Langholm Initiative podjęło kolejny, eksperymentalny projekt pt. „A young person’s approach to the cultural heritage of the south of Scotland”. Był on jednym z siedmiu realizowanych równolegle europejskich projektów w ramach GEC (Grouping of European Campuses). Celem tej organizacji jest tworzenie międzynarodowej współpracy między profesjonalistami, lokalnymi społecznościami i wolontariuszami z całej Europy, która ma przyczynić się do ochrony środowiska i lokalnego dziedzictwa kulturowego. W Langholm w realizację przedsięwzięcia włączeni zostali studenci z kilku krajów europejskich (Francji, Grecji, Hiszpanii, Polski, Portugalii i Wielkiej Brytanii), którzy podczas trzytygodniowych warsztatów rozważali możliwe scenariusze dalszego rozwoju turystyki i jej wpływu na środowisko przyrodnicze, społeczeństwo i gospodarkę Langholm (*Reivers Centre Campus Project, 2007*).

Efektem końcowym całego przedsięwzięcia było zainicjowanie społecznej dyskusji, w którą włączyli się mieszkańcy, lokalne władze i organizacje społeczne. Rozważane były wówczas m.in. możliwości rozwoju turystyki i jej wpływ na środowisko przyrodnicze. Pewnym wzorcem i punktem odniesienia dla planowanego projektu stał się rezerwat Caerlaverock położony nad zatoką Solway Firth. Teren ten podobnie jak obszar wrzosowisk wymaga racjonalnej gospodarki zapewniającej równowagę między rolnictwem, myślistwem, turystyką a terenami cennymi przyrodniczo.

CAERLAVEROCK

Caerlaverock jest dzisiaj modelowym przykładem zarządzania krajobrazem wybrzeża, o czym świadczy fakt, że rezerwat ten wpisano w 1977 r. na listę światowych rezerwatów biosfery UNESCO. Charakterystyczna dla tego terenu, zróżnicowana struktura krajobrazu jest rezultatem prowadzonej tutaj przez kolejne wieki tradycyjnej

gospodarki rolniczej i rybackiej, a także działania pływów morskich. W efekcie powstały tutaj rozległe, otwarte obszary błotne i bagienne otoczone terenami pastwisk, pól uprawnych oraz lasów, w które wpisany został złożony system kanałów odwadniających, a także nasypy i wały chroniące teren upraw przed działaniem morza.

W latach 40 i 50 XX w. istnienie tego wrażliwego ekosystemu wybrzeża zostało poważnie zagrożone na skutek coraz większej intensyfikacji rolnictwa. Sytuacja ta stała się impulsem do utworzenia w 1957 r. rezerwatu na tym obszarze (Smith, 1998). Przez kolejne czterdzieści lat podejmowano próby wypracowania takich metod zarządzania krajobrazem, które zapewniłyby na ochronę najcenniejszych siedlisk przyrodniczych oraz dziedzictwa kulturowego, przy jednoczesnym kontynuowaniu na tych terenach tradycyjnej gospodarki rolnej i rybackiej.

Fot. 2. Zamek Caerlaverock
Photo 2. Caerlaverock Castle

Fot. 3. Widok na tereny bagienne
w rezerwacie *Caerlaverock*
Photo 3. A view of the merse in the Caerlaverock
National Nature Reserve.

Fot. J. Jaworek
Photos by J. Jaworek

Szczególną rolę w tym procesie odegrali rolnicy, którzy wraz ze specjalistami wypracowali metody wypasu zwierząt pozwalające na ochronę zbiorników wodnych i terenów podmokłych stanowiących siedliska dla wielu gatunków ptaków. Ważną rolę odgrywają tutaj także pracownicy ze Scottish Natural Heritage, którzy z udziałem wolontariuszy i naukowców regularnie monitorują cały teren. Ponadto jednym z założeń rezerwatu było wspieranie edukacji i szerokie udostępnienie dla tych celów całego terenu. W związku z tym, wzdłuż głównych dróg wybudowano szereg ukrytych punktów obserwacyjnych pozwalających na obserwację dzikiej przyrody, nie będąc w niej intruzem.

Projekt w Caerlaverock obejmował, zatem wiele różnych mniejszych przedsięwzięć, które stopniowo realizowane były tutaj przez kilkadziesiąt lat, a dziś teren ten stanowi jedną z głównych atrakcji turystycznych nie tylko w regionie, ale w całym

kraju. To, co jest wspólnym mianownikiem dla Caerlaverock i Langholm to fakt, że oba projekty realizowane są przy szerokim udziale społeczności lokalnych. Bez względu na skalę i rangę działań, przykłady te pokazują, jak ważna jest akceptacja różnych grup interesów i kształtowanie ich świadomości ekologicznej oraz stała wymiana doświadczeń, by w przyszłości móc efektywnie chronić przyrodę i krajobraz. Ponadto należy tutaj zauważyć, że w obu przypadkach krajobraz traktowany jest jako dynamiczna jakość, w której szczególną rolę odgrywa człowiek. W związku z tym ważne jest stałe monitorowanie zmian w krajobrazie wynikających z procesów społecznych i gospodarczych, po to, aby w przyszłości móc skuteczniej zarządzać i sterować zaobserwowanymi zjawiskami przestrzennymi.

PODSUMOWANIE

W wielu regionach Europy zachowały się unikalne obszary tworzące spójne pod względem kulturowym i historycznym przestrzenie związane ze specyficznym środowiskiem przyrodniczym. Ich istnienie jest sprzężone z określoną formą gospodarki człowieka (np. Stawy Milickie na Dolnym Śląsku). Krajobrazy te odzwierciedlają wielowiekową interakcję człowieka i przyrody, a dziś ich zachowanie jest ważne nie tylko ze względów społecznych i gospodarczych, ale również naukowych.

Przedstawione przykłady projektów zrealizowanych w Langholm i Caerlaverock ilustrują problemy zarządzania obszarem, który obok funkcji przyrodniczych, pełni ważne funkcje gospodarcze. Zarządzanie wielofunkcyjnymi terenami zaczyna się już na poziomie pojedynczych decyzji właścicieli terenu, którzy bezpośrednio wpływają na stan środowiska krajobrazu. Wobec tego kształtowanie świadomości ekologicznej użytkowników poprzez stałą współpracę i wymianę doświadczeń staje się jednym z priorytetowych zadań. Ważny przy tym jest wkład naukowców i specjalistów z różnych dziedzin. Ich właściwa interpretacja zmieniających się na przestrzeni wieków relacji między człowiekiem a przyrodą oraz wiedza o historii danego obszaru, jego kulturze i tradycji stanowić może podstawę do wyznaczenia kryteriów dla ochrony i planowania krajobrazu.

Pewną płaszczyzną dla współpracy między mieszkańcami, użytkownikami i naukowcami mogą stać się programy realizowane w ramach Wspólnej Polityki Rolnej UE. Jej nadrzędnym celem jest zapewnienie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich w Europie, gdzie kluczową rolę odgrywa koncepcja wielofunkcyjnego rozwoju krajobrazu (Müssner, 2005). Realizowana ma być ona poprzez zróżnicowane, dopasowane regionalnie działania, które zapewnią współistnienie na danym obszarze różnych funkcji terenu (przyrodniczych, gospodarczych, społecznych i kulturowych). Oferowane narzędzia i instrumenty w ramach Wspólnej Polityki Rolnej mogą zapewnić wsparcie działań na rzecz ochrony różnorodności kulturowej i przyrodniczej krajobrazu. Przykładem może być tutaj projekt zrealizowany w Langholm, który powstał przy udziale m.in. inicjatywy wspólnotowej Leader Plus.

LITERATURA

- Antrop M., 2005: Why landscape of the past are important for the future. [w:] Landscape and Urban Planning 70 (2005), 21-34.
- Europejska Konwencja Krajobrazowa, Florencja, 20.10.2000 r., ratyfikowana przez Polskę 24.06.2004 r. (Dz. U. z 2006 r. Nr 14 poz. 98).*
- Jong de R., 1998: Pomnik - Zespół - Krajobraz Kulturowy. Krajobraz jako pamięć, wspomnienie, metafora i...?. [w:] Kotlina Jeleniogórska - powrót Romantycznego krajobrazu, red. Michałowski A., Studia i materiały. Krajobrazy 27/(39), Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, Warszawa, 19-36.
- Müssner R., 2005: Nature Conservation Approaches in Cultural Landscape of Europe, Dissertation, Philipps-Universität Marburg, Marburg, 7-64.
- Reivers Centre Campus Project, 2007: Langholm Initiative: <http://www.langholm-online.co.uk>*
- Schenk W., Weizenegger S., 2006: Cultural Landscape Management in Germany. [w:] The Conservation of Cultural Landscapes, red. Agnoletti M., Cabi International, Italy, 183-196
- Scotland's Moorland Forum, 2007: Principles of Moorland Management: <http://www.moorlandforum.org.uk/>*
- Smyth M.A., 1998: Caerlaverock. From siege to sanctuary, Scottish Natural Heritage, Dumfries & Galloway Council, 5-31

SUMMARY

THE ROLE OF SOCIETY IN PROTECTING AND MANAGING LANDSCAPE ON THE EXAMPLE OF CAERLAVEROCK, LANGHOLM AND NEWCASTLETON HILLS IN SOUTHERN SCOTLAND

A cultural landscape is a result of hundreds of years of operation and interaction of various natural and cultural factors. Man's relationship to the environment has always been dynamic in nature and subject to change at the successive stages of civilizational development. An important turning point occurred in mid-20th century, when growing urbanization and industrialization brought about sudden transformations of landscape. Consequently, landscapes formed by many centuries of gradual development started to disappear or were drastically transformed in a very short time.

The article focuses on the protection of historical landscapes in the context of the threats posed by today's social and economic changes. Apart from cultural heritage, a cultural landscape is connected with characteristic living spaces and combinations

of species adapted to specific forms of land use. Uncontrolled changes in how such areas are managed may, on the one hand, blur the regional nature of landscape and cause a loss of its diversity, on the other – result in a gradual disintegration of the links between the region's inhabitants and its environment.

The article discusses selected actions taken within *Caerlaverock, Langholm and Newcastleton Hills* in southern Scotland. The examples show the importance to the protection of landscape of the local inhabitants and interest groups with a direct influence on such landscape. Their active participation in various initiatives may contribute to the protection of the most valuable natural habitats and to the preservation of the historical cultural heritage, at the same time bringing measurable benefits to the local economy. However, such actions require time and depend above all on the attitudes, awareness and acceptance of the local community.